

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

7

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

7

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2021

Knygos leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ
IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-21-26

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i>	
Pratarmė	7

Straipsniai

<i>Сергей Полехов</i>	
Как короновать великого князя? Из истории „коронационной бури“ (1429–1430) и инсигний, предназначавшихся для Витовта	9
How is a Grand Duke Crowned as King? From the History of the “Coronation Storm” (1429–1430) and the Insignia Intended for Vytautas. <i>Summary</i>	74

<i>Laimontas Karalius</i>	
„Popierinė“ valstybė: XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios mikrofizika (vieno atvejo tyrimas)	75
The “Paper” State: Microphysics of the Government in the Grand Duchy of Lithuania in the First Half of the 16th Century (Case Study). <i>Summary</i>	111

<i>Darius Antanavičius</i>	
Nežinomas 1641 m. Lietuvos Metrikos knygų sąrašas	113
The Unknown 1641 List of Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	154

<i>Jonas Drungilas</i>	
Bilevičių genealoginė kronika (XV–XVII a. pirmoji pusė)	157
Bilevičius Genealogical Chronicle (15th–First Half of the 17th Centuries). <i>Summary</i>	205

<i>Tamara Bairašauskaitė</i>	
Privati korespondencija kaip bajorų šeimos istorijos šaltinis: Bialozorų, Končų ir Römerių atvejis (XIX a. 3–9 dešimt.)	207
Private Correspondence as a Source on the History of a Noble Family: The Case of the Białozor, Koncza and Römer Families (1820s–1880s). <i>Summary</i>	234

Lietuvos Metrikos tyrimų ir leidybos projektas Rusijoje

Андрей Бондаренко, Олег Хоруженко

Об издании метрики королевы Боны в Институте российской истории Российской академии наук	237
On the Publication of Queen Bona Sforza's <i>Metrica</i> by the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences. <i>Summary</i>	252

Publikacija

Regina Laukaitytė

Kanauninko Povilo Dogelio dienoraščio fragmentas: 1946 m. rugsėjo 10–1947 m. balandžio 18 d.	253
---	-----

Recenzijos

<i>„Для лепшого твердості...“: пергаментныя дакументы перыяду Вялікага Княства Літоўскага з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (1391–1566 гг.), уклад. Я. С. Глінскі, А. А. Жлутка, Д. В. Лісейчыкаў, Мінск: Беларусь, 2018. – 143 с.; [3] іл. (Александр Груша)</i>	309
<i>Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації, упорядник Н. П. Старченко; відп. ред. Г. В. Боряк, Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 615 с. (Світлана Блащук, Дмитрій Ващук)</i>	319
Santrumpos	323
Apie autorius	325
Autoriams	327
Guide for Authors	331

PRIVATI KORESPONDENCIJA KAIP BAJORŲ ŠEIMOS ISTORIJS ŠALTINIS: BIALOZORŲ, KONČŲ IR RÖMERIŲ ATVEJIS (XIX A. 3–9 DEŠIMTM.)

Tamara Bairašauskaitė

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama Bialozorų, Končų ir Römerių giminių didelės apimties privati korespondencija. Adresatai ir adresantai priklausė susigiminiavusiai stambiųjų bajorų grupei, jos atstovų asmeniniai likimai buvo susiję su svarbiausiais XIX a. pirmosios pusės politiniais, socialiniais ir kultūriniais procesais, todėl jų susirašinėjimas vertinamas kaip plačios paskirties istorijos šaltinis. Tų pačių įvykių, aplinkybių ir išgyvenimų aprašymas kūrė vientisą naratyvą, būdingą vienodos pasaulėžiūros, pasaulėjautos ir vertybių sistemos grupei. Aptariama korespondencija tinka tirti šios grupės sociokultūrinį modelį, suformuotą per savęs, kitų asmenų ir pasaulio suvokimą.

Raktiniai žodžiai: XIX a., stambūs bajorai, privatus laiškas, šeimos istorija, kultūros modelis.

Abstract. The article presents an analysis of the rich collection of private correspondence of the Białozor, Koncza and Römer families. The addressees and addressers were from a group of inter-married landed nobility, thus the personal destinies of the representatives of these families were associated with the most important political, social and cultural processes underway in the first half of the 19th century. As a result, their correspondence is considered a broad history source. The accounts made of the same events, circumstances and experiences created a uniform narrative characteristic of a group of people sharing a similar sense and view of the world and value system. The correspondence discussed here is suitable for researching the sociocultural model of this group, formed through self-perception, the perception of others and the world.

Keywords: 19th century, landed nobility, private letter, family history, cultural model.

Įvadas

Vakarų Europos, Lenkijos ir Lietuvos kultūros istorikai, kultūrinės antropologijos ir komunikacijos tyrėjai visapusiškai nagrinėja seniai naudojamą, bet vis dar intriguojantį šaltinį – dienoraščius, laiškus, autobiografijas, atsiminimus, kitus egodokumentus. Privačiojoje erdvėje kurta raštija traukia dėmesį dėl įvairių priežasčių: kaip asmeninių patirčių, kasdienybės, jausmų ir emocijų atspindėjimas ar svarbesnių įvykių liudininkė. Jos tinkamumas praeities rekonstrukcijai, liudijimo patikimumas kėlė abejonių, kurias turėjo panaikinti, geriausiu atveju – sušvelninti, teorinės ir metodologinės prieigos. Jos iš dalies aptartos straipsnių rinkinyje, kuriame publikuojami projekto „Lietuvos egodokumentinis paveldas“ tyrimai, ir tarptautinėje konferencijoje skaityti pranešimai apie Lietuvos egodokumentinį paveldą Europoje¹. Šis straipsnių rinkinys iki šiol yra retas nacionalinės istoriografijos bandymas sisteminti asmeninės raštijos tyrimo metodologiją, jos tipologiją, informaciją apie egodokumentų sankaupas Lietuvos atminties institucijose.

Šio straipsnio temai svarbios yra autorių metodologinės išvalgos, susijusios su egodokumentų tyrimu ir panaudojimo galimybėmis. Tai amerikiečių-ispnų mokslininko Jameso Amelango teiginio apie egodokumento dinamiškumą ir nuolatinę kaitą repriza Vytauto Berenio straipsnyje². Autorius išskiria asmeninės raštijos specifiką palyginti su istorijos šaltiniais, atspindinčiais to paties laiko įvykius. Asmeninė raštija dažnai apima ilgalaikę perspektyvą, kaskart pateikia vis kitokį savęs, kitų asmenų ar aprašomų įvykių suvokimą.

Kita išvalga susijusi su istoristinės ir antropologinės prieigų priešiniu. Lenkų mokslininkams Waldemarui Chorążyczewskiui ir Agnieszcai Rosai egodokumento kaip šaltinio vertę nusako ne jame slypinti tikėtina objektyvi informacija, bet asmens savivoką ir saviraišką atspindintys tekstai. Jų manymu, todėl egodokumentui tirti labiau tinka istorinės antropologijos priemonės. Jos leidžia žvelgti į egodokumentą per mikroistorijos ir vertybinių nuostatų prizmę, naudoti jį plačiau, nei empirinės informacijos atrankai³. Šiems autoriams netiesiogiai oponuoja Stanisławas Roszakas, nagrinėjęs autobiografinio rankraščio tyrimų koncepcijas prancūzų, vokiečių ir lenkų istoriografijoje. Jo tyrimas rodo, kad šio pobūdžio egodokumentai, mokslininkų manymu, neapsiribojo tik asmens savęs liudijimu ar autoidentifikacija, jie galėjo

¹ *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sudarė A. Pacevičius, Vilnius, 2013.

² V. Berenis, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, ten pat, p. 16.

³ W. Chorążyczewski, A. Rosa, „Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu“, ten pat, p. 30–31.

įamžinti privataus gyvenimo ir lokalius įvykius, o praplėtus egodokumento sąvoką iki privačių asmenų darytų ūkinių, ekonominių, kulinarinių, medicininių įrašų ar panašaus pobūdžio tekstų, sukurtų iš administracinės, teisinės ar ekonominės būtinybės, plėtėsi ir egodokumento naudojimo galimybės. Vis dėlto istorikams buvo lengviau prasiskverbti į aprašomus įvykius, nei į asmeninio teksto autoriaus mikropasaulį⁴.

Aptartos metodologinės pastabos rodo vis pasikartojančią dilemą, su kuria susiduria kultūros ar socialinis istorikas, naudojantis tyrime asmeninę raštiją, kad ir kokiai egodokumento rūšiai ji priklausytų. Postmoderniajame tyrimų diskurse dėmesys egodokumentui ne slopsta, bet stiprėja, nuolat verčia dorotis su iššūkiais: subjektyvumu, autoriaus įsijautimu į savęs pateikimą, rašančiojo tam tikra socialine ir kultūrine privilegija, apribota privačios erdvės, išsilavinimo ar mąstymo akiračio, individualiomis savybėmis, galiausiai egodokumentuose aprašomų įvykių interpretacijos patikimumu.

Maždaug nuo XVIII a. didžiausią egodokumentų masyvą sudaro korespondencija, kelianti daug klausimų, ypač jos dalis, priskirtina privačios korespondencijos rūšiai. Jos naudojimas pokolonijinėje istoriografijoje įsibėgėjo su neslepiaama intencija įvaldyti ir visapusiškai panaudoti šį šaltinį mikroistorijos ar kasdienybės istorijos tyrimuose. Laiško autoriui dažnai pateikiamas klausimas: ką jis gali papasakoti apie save ir kitus, pasinaudodamas nepranokstama galimybe kasdien stebėti jį supantį pasaulį, jį aprašyti neturėdamas jokių motyvų įsiterpti į įvykių eigą, siekdamas tik perteikti jam rūpimą informaciją. Tokios tyrimų strategijos pavyzdys gali būti neseniai paskelbtas straipsnių rinkinys iš serijos *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*⁵. Tiesa, straipsnių tematika kelia abejonių, ar visa naudojama korespondencija gali būti priskirta privačios rūšiai, ar jų autoriai rašo tik apie asmeninį gyvenimą, kaip skelbiama rinkinio antraštėje. Tematikos įvairovė – nuo filomatų korespondencijos, atspindinčios slaptųjų jaunimo organizacijų veiklą, iki valstiečių emigrantų laiškų, atskleidžiančių jų likimus Amerikoje, – tik pabrėžia privačios korespondencijos kaip istorijos šaltinio komplikotumą.

Apibendrinant galima teigti, kad privatus laiškas gali pasakoti apie autoriaus pasaulio įvairovę, kartu jis neturi didesnių apribojimų, išskyrus subjektyvius ir konvencinius. Tačiau adresantui gali nerūpėti išskirtiniai įvykiai, jeigu jie nesukrečia jo pasaulio, dėl subjektyvių ar objektyvių priežasčių jis gali nutylėti svarbius dalykus, iškreipti informaciją, taigi būti nepatikimu liudininku.

⁴ S. Roszak, „Egodokumentas – mėginimas istorijos šaltinyje atrasti slypintį autorių“, ten pat, p. 47–66.

⁵ *Prywatne światy zamknięte w listach*, redakcja naukowa J. Kita, M. Korybut-Marciniak (*Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 7), Łódź-Olsztyn, 2018.

Nepaisant trūkumų, privatus laiškas kaip istorijos šaltinis tebėra patrauklus ir naudotinas, jeigu jį pavyksta metodologiškai suvaldyti. Itin daug iššūkių kelia masyvūs privačių laiškų korpusai, kuriuos sudaro atskirų grupės (giminės, šeimos) narių susirašinėjimas su įvairiais asmenimis ir tarpusavyje. Iš XIX a. lietuviškos korespondencijos išsiskiria Bialozorų (Białozorowie), Končų (Konczowie) ir Römerių (Römerowie) susirašinėjimas XIX a. 3–9 dešimtmečiais. Išlikusį laiškų korpusą suformavo kelios kartos, susijusios tiesioginės ar santuokinės giminystės ryšiais. Tai tūkstančiai asmeninio gyvenimo įvykiais, individualia patirtimi užpildytų, paprastai keturlinkai sulankstytų lapų, nepaliekant neišnaudoto menkausio plotelio, nes pokalbis su artimaisiais neturėjo konvencinės pabaigos. Toks buvo privačių laiškų ypatumas lyginant su oficialia korespondencija, paklūstančia griežtos formos, dalykiškumo ir hierarchijos taisyklėms.

Bialozorų, Končų ir Römerių grupė kelis dešimtmečius kūrė nepertraukiamą privataus gyvenimo naratyvą, skirtą „vidiniam naudojimui“, o patekusius į atminties saugyklas laiškus jau bandyta visai prakalbinti. Römerių pakamarių linijos, kuriai priklausė aptariamos grupės centrinė figūra Mykolas Juozapas Römeris (Michał Józef Römer, 1778–1853), XIX–XX a. 5 dešimtmetyje pasirinktinių laiškų fragmentus, pramaišiusi su laiškų autorių biografiniais duomenimis ir komentarais, paskelbė Anna ir Andrzejus Rosneriai bei Danuta Kamolowa⁶. Daugybė laiškų, saugomų Nacionalinės bibliotekos Varšuvoje ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštynuose, buvo panaudota monografijoje apie M. J. Römerį⁷. Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės (Kazimiera Białozorówna-Tańska, 1816–1888) laišakai ir dienoraštis leido rekonstruoti išsiskyrusios XIX a. bajorės padėtį giminėje ir visuomenėje⁸. Į Malvinos Mazur-Jakubowskos akiratį pateko jos seserų Paulinos Bialozoraitės-Končienės (Paulina Białozorówna-Kończyna, 1821–1881) ir Sofijos Bialozoraitės-Römerienės (Zofia Białozorówna-Römerowa, 1818–1893) laišakai ir dienoraščiai, pagal kuriuos rekonstruota Končų šeimos, kelerius metus gyvenusios

⁶ *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, wybór, opracowanie i wstęp Anna i Andrzej Rosnerowie, Warszawa, 1992; *Nie ustawajmy więc w ochocie pisanía... Z dziejów Romerów na Litwie. Z listów i dzienników trzech pokoleń*, wybór, opracowanie i wstęp D. Kamolowa, Warszawa, 1992.

⁷ T. Bairašauskaitė, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Bajoro viešojo ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2011.

⁸ T. Bairašauskaitė, „Kintantis bajorų pasaulis Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės dienoraštyje ir laiškuose Sofijai Römerienei. XIX a. 8–9 dešimtmečiai“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2012 metai. 2*, Vilnius, 2013, p. 84–98; T. Bairašauskaitė, „Kobieta samotna: pamiętnik i korespondencja Kazimiery Białozorówny-Tańskieje z lat 40-80 XIX wieku“, *Polskie dziewiętnastowieczne pamiętniki i listy z ziem zabranych – rola i miejsce w badaniach historycznych*, red. W. Caban i L. Michalska-Bracha, Warszawa, 2017, p. 451–461.

tremtyje, ir XIX a. dvarininkės kasdienybė⁹. Tiesa, autorės straipsnių ciklas, kupinas gausių pasikartojimų, rodo, kad egodokumentus ji suvokia kaip kasdienybės aprašymo šaltinį.

Naudojant privačius laiškus istoriniuose tyrimuose pastebėta, kad jie pasakoja ne tik asmenines ar šeimos istorijas. Jie dažnai atspindi gelminius politinius, socialinius ir kultūrinius procesus, veikusius individo mikropasaulį, vertybes ir pasaulėvaizdį. Išlikusią stambių bajorų Białozorų, Končų ir Römerių korespondenciją dėl adresatų ir adresantų sąsajų, asmeninių likimų koreliacijos su politiniais, socialiniais ir kultūriniais procesais, galima prakalbinti kaip plačios paskirties istorijos šaltinį.

Šiame straipsnyje, aptariant trijų kartų korespondenciją, bandoma parodyti išskirtinius šeimos privačios korespondencijos bruožus, kurie leidžia ją atskirti nuo tokios rūšies privačios korespondencijos kaip susirašinėjimas su ne šeimos ratui priklausančiais asmenimis. Taip išgryninta privati korespondencija leidžia išskirti XIX a. bajoro žemvaldžio šeimai būdingą kasdienybės kultūros sistemą, kurios pažinimas leistų geriau įvertinti epistolinį palikimą kaip istorijos šaltinį.

Kai kurie teoriniai ir metodologiniai slenksčiai

Laiškas kaip komunikacijos priemonė nėra tik XIX a. reiškiny, bet šiame amžiuje jis plito neįtikėtinais sparčiais. Bajorų kultūros tyrėjas Tadeusz Epsztejnas madą susirašinėti sieja su visuomenės modernėjimu – vis platesniu išsilavinimu, atpigusiu popieriumi, pašto paslaugų tobulėjimu. Jo manymu, poreikio susisiekti laiškais nenustelbė telegrafo ir telefono plitimas. Dvarininkų korespondenciją jis priskyrė prie intelektualinių užsiėmimų srities, reikalingos žanro įvaldymo ir literatūrinių įgūdžių¹⁰. Bendroje komunikacijų praktikoje vis labiau pradėjo išsiskirti privati korespondencija, neįpareigojanti priklausyti reikšmingai adresatų ir adresantų grupei. Laiško autorius

⁹ M. K. Mazan, „Obraz życia codziennego szlachcianki na ziemiach zabranych w I połowie XIX wieku. W świetle dzienników Pauliny z Białozorów Kończyny“, *Mragowskie Studia Humanistyczne*, 2014, t. 1, p. 143–153; M. Mazan-Jakubowska, „Rodzina Medarda Kończy na zesłaniu w Wielkim Ustiu-gu (1841–1843) – w świetle korespondencji i relacji pamiętnikarskiej“, *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 2014, t. 5, nr 1, p. 61–74; M. Mazan-Jakubowska, „Na zesłaniu i w kresowym dworze – fragmenty codzienności w dziennikach Pauliny i Zofii Białozorówny z pierwszej połowy XIX wieku“, *Portret kobiety. Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak (*Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1), Łódź, 2014, p. 161–171.

¹⁰ T. Epsztejn, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa, 2005, p. 242–244.

ir jo gavėjas buvo kasdienybės, savo gyvenimo veikėjai, suteikiantys jam literatūrinę formą, kurios reikėjo ir buvo galima pramokti.

Neatsitiktinai dauguma tyrėjų suvokė laišką kaip literatūros rūšį, dėl savo formos, funkcijos ir vaidmens, kurį atliko adresato ir adresanto santykiuose, sunkiai įspraudžiamą į vienos kurios disciplinos rėmus. Nemenkas iššūkis – interpretuoti laiško tekstą, taikyti tyrimo metodus šiai raštijos rūšiai, bandyti ją sisteminti, kategorizuoti, galiausiai – įveikti subjektyvumą.

Kaip dėsningas atsakas į laiško daugialypę prigimtį iškilo „laiško teorija“. Ji glaudžiai susijusi su dviejų Lenkijos mokslininkų vardais. XX a. 4 dešimtmetyje pionierišką ir monumentalų teorinį darbą apie laiškus parašė Stefania Skwarczyńska¹¹. Aktuali naujiena – Anitos Całek darbas, siūlantis „naująją laiško teoriją“¹². Autorė pabrėžė poreikį teoriškai įprasminti epistolografijos tyrimus dėl intensyvėjančių korespondencijos įplaukų į atminties saugojimo institucijas, jos naudojimo įvairių disciplinų tyrimuose. Savo teorines išvalgas ji deklaravo kaip pirmtakės įdirbio tęsimą ir papildymą iš „naujos perspektyvos“¹³. Ji taip pat analizavo užsienio, pirmiausia prancūzų, autorių įdirbį epistolografijos srityje. Šis darbas mūsų temai yra svarbesnis dėl aptariamų problemų platumo, artimos geografinės erdvės ir panašaus laiškų korpuso analizės.

Abiem autorėms, kaip ir daliai epistolografijos tyrėjų, laiškas yra literatūrinis reiškinys. S. Skwarczyńska jį apibūdino taikomosios literatūros terminu¹⁴. Todėl „laiško teorija“ konstruojama pirmiausia atsižvelgiant į apibrėžtą žanrą. Bet A. Całek netinka „įdarbinti“ laišką naudojant tik literatūrologijos ar kalbotyros priegas ir susitelkiant į turinio interpretaciją, nors jos laiško teorijoje šios priegigos tebevyrauja. Laiškų tyrimo laukas, jos manymu, išsiplečia iki istorinės, dokumentinės, socialinės ir psichologinės perspektyvos suvokiant tekstą kaip gyvenimo fragmento atspindėjimą, kultūrinį, socialinį, simbolinį reiškinį, istorinį artefaktą, galiausiai – verbalinės komunikacijos priemonę¹⁵.

Anot A. Całek, santykį su istorine perspektyva dažniausiai nusako laiško panaudojimas biografiniams ar faktografiniams tyrimams, kai laiškas tampa istorijos liudijimu ar atsižvelgiama į istorinį ir socialinį kontekstą. Tada laiškas tampa ego-

¹¹ S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, Lwów, 1937; S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, oprac. E. Feliksiak, M. Leś, Białystok, 2006.

¹² A. Całek, *Nowa teoria listu (Biblioteka Jagellonica. Fontes et Studia, t. 34)*, Kraków, 2019.

¹³ Ten pat, p. 15.

¹⁴ Ten pat, p. 71.

¹⁵ Ten pat, p. 80.

dokumentu, atspindinčiu atskirų socialinių grupių gyvenimo būdą ir jų bendravimo kodus¹⁶. Autorė daug dėmesio skiria subjektyviam laiškų dėmeniui pasitelkdama psichologijos teorijas, tačiau šios jos išvalgos nedaug praverčia siekiant privatų laišką priskirti prie istorinio šaltinio.

Laiškas apskritai rečiau traktuojamas kaip istorijos šaltinis, net jeigu jo turinio interpretacijai pasitelkiamas istorinis kontekstas. Tai būdinga ir naujausiam lietuviškam darbui, skirtam LDK epistolografijai¹⁷. Tuo tarpu istorikui, pasitelkusiam tyrimui privatų laišką, tenka įveikti teorinius ir metodologinius slenksčius, siekiant, kad laiške nebūtų žvejojami tik biografijos faktai, įvykiai ar kasdienybės nuotrupos, kad jis netaptų vien tik teiginių iliustracija. Praktinį santykį su laiškais kaip istorijos šaltiniu rodo LDK istorijos tyrėjų darbai¹⁸. Tačiau jie neatsako į klausimą apie XIX a. epistolinio palikimo panaudojimo galimybes.

XIX a. istorikui nepakanka skirti oficialius ir privačius laiškus. Nors pastarojo adresantą ir adresatą sieja sąlygiška neviešumo / viešumo, dalijimosi intencija, istoriko netenkina tik atsižvelgti į šį santykį. Jam tenka įvertinti privataus laiško sociokultūrinį aspektą, „patogumą“ ir „nepatogumą“ tyrimui, jo naudojimo diapazoną.

Nemenkas iššūkis istorikui yra laiškas „vienišius“. Prie išlikusios gausesnės ar sporadinės korespondencijos nepririštas laiškas paprastai sunkiai prakalbinamas. Tik įsiterpdamas į išskirtinį kontekstą jis gali tapti įvykio ar reiškinių interpretacijos raktu. Raktą vaidmeniui tinkantis laiškas nebūtinai priklauso žymesniems istorijos veikėjams. Tokių laiškų pasitaiko privačiame šeimos narių ar bičiulių susirašinėjime. Jie kartais padeda įminti biografijos mįsles, paaiškinti įvykį.

„Laiško vienišiaus“ priešybė yra „laiškas dienoraštis“, paplitęs privačioje komunikacijoje. XIX a. korespondavimo karštligė, bet ne ką mažiau – įvykis, gyvenimo būdas, kultūrinė pajauta ar impresija – įkvėpė nepertraukiamo susirašinėjimo poreikį. Privačioje korespondencijoje išliko masyvai laiškų, periodiškai, kartais kelis kartus per savaitę, rašytų to paties asmens. Juose apstu asmeninių patirčių, kasdinių įvykių aprašymas pinasi su gandais ar viešųjų įvykių aptarimu. Ilgesnį laiką rašyti „laiškai dienoraščiai“ praplečia galimybes panaudoti šaltinį, bet jų naratyvą riboja adresato akiratis. „Laiško dienoraščio“ fenomenas turi du aspektus. Vienas jų – chronologinis

¹⁶ Ten pat, p. 23–24.

¹⁷ D. Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*. Daktaro disertacija (filologija 04H), Vilnius, 2010.

¹⁸ Šį santykį rodo pastarojo meto Andrejaus Ryčkovo tyrimai. Pvz., A. Ryčkov, „Rusėniškų laiškų formuliaras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ankstyvaisiais naujaisiais laikais“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, t. 44, p. 31–46.

kasdienių patirčių aprašymas (kartais dienos tikslumu), kuriame teksto konstrukcija primena dienoraštį. Kitas – rašytų dienoraščių teksto tiesioginis perkėlimas į laiškus (taip įkalinimo laikotarpiu elgėsi M. J. Römeris) arba laiškuose naudojami dienoraščių įrašai (būdinga P. Končienei ir S. Römerienei tremties laikotarpiu). Šiuo atveju laišškai ir dienoraščiai sudaro vientisą naratyvą, taigi ir vienas nuo kito neatskiriamą istorijos šaltinį.

Patikimesnis tyrėjo pagalbininkas – ilgalaikis susirašinėjimas. Kad laiškas taptų įskaitytina korespondencijos dalimi, jis turėtų atitikti elementarią abipusės komunikacijos sąlygą – atspindėti sąsają tarp adresanto ir adresato, bet nebūtinai rodyti grįžtamąjį ryšį. Trūkstamą grandį gali kompensuoti trečiųjų asmenų įsiterpimas. Šiuo atveju naratyvas kuriamas sutelkta tam pačiam korespondentų tinklui priklausančių žmonių pastanga. XIX a. įtinklinta korespondencija nėra retas reiškinys, susiformavęs dėl poreikio komunikuoti ar intencijos dalintis. Ryškiausias jos pavyzdys – paskelbti filomatų laišškai, priklausantys vienminčių bičiulių tinklui¹⁹.

Atminties institucijose saugoma daugybė bajorų laišku, priskirtinų prie privačiai įtinklintos korespondencijos. Jie naudojami įvairiuose tyrimuose, bet retai reflektuojami kaip istorijos šaltinis.

Bajorų korespondenciją būtina susisteminti, jai ne visai tinka apibendrinamasis terminas „privati korespondencija“, nes jis niveliuoja jos pobūdį, naikina jos naudingumo tyrimui ribas. Ją pravartu suskirstyti į dalykinius ir asmeninius laiškus, o iš pastarųjų atskirti šeimos narių ar giminės susirašinėjimą. Dalykiniam priskirtinas susirašinėjimas, atsiradęs dėl oficialių santykių su užimančiais įvairias pareigas ar mažai pažįstamais asmenimis. Toks laiškas suteikia svarbios informacijos net tada, kai komunikacijos subjektas yra tik adresantas, o išlikęs korespondencijos srautas yra vienakryptis. Siekiant rekonstruoti laiškuose atsispindintį reiškinį, pakanka keliolikos ar kelių dešimčių ilgesnį laiką rašytų laišku.

Asmeniniais laiškais keistasi artimųjų aplinkoje, kuriai priklausė vyrai, moterys ir vaikai. Todėl metodologiniu požiūriu yra svarbus asmeninių laišku *gender* ir amžiaus aspektas. Privačioje korespondencijoje vyrų ir moterų indėlis į naratyvą sveriamas vadovaujantis lygybės principu, bet naratyvo vertė kaip istorijos šaltinio yra skirtinga. Vaikų laišku išlikę nepalyginti mažiau ir, juos įtraukiant į tyrimą, būtina atsižvelgti į vaikų amžių.

¹⁹ *Archiwum Filomatów*, cz. 1. *Korespondencja Filomatów 1815–1823*, t. 1–5, oprac. J. Czubek, Kraków, 1913; *Archiwum Filomatów. Lity z zesłania*, t. 2: *Krąg Tomasza Zana, Jana Czezota i Adama Suzina*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa, 1999; *Archiwum Filomatów. Lity z zesłania*, t. 3: *Krąg Franciszka Malewskiego i Józefa Jeżowskiego*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa, 1999.

Laiškų kaip istorijos šaltinio naudojimo galimybės prasiplečia, kai sueina individuali ir grupinė įtinklintų korespondentų kultūrinė praktika. Įtinklinti privačios erdvės adresantai ir adresatai formuoja vientisą naratyvą, bendromis pastangomis užpildo trūkinėjantį individualų pasakojimą. Juk bajorų laiškas susijęs su judėjimo perspektyva: adresantai ir adresatai atitolsta ir vėl sueina, keičiasi vietomis, formuoja laikinas grupes. Nuo jų judėjimo pobūdžio priklausė susirašinėjimo dažnumas, trukmė ir turinys.

Artimųjų laišakai neabejotinai buvo priemonė perteikti žinias apie šeimą. Ne mažiau svarbi jų paskirtis – bendravimo intencija, kasdienybės egzistencinė interpretacija, dabarties įtvirtinimas su mintimi apie praeitį ar ateitį, kitaip būtų sunku suprasti laiškų saugojimo kultūrą. Įtinklinta korespondencija atstojo kolektyvinius atsiminimus apie drauge išgyventus įvykius, paslėptas reikšmių sąsajas, ji perteikė adresatų ir adresantų impresijas ir sugestijas, charakterių savybes, jausmus ir emocijas. Taigi privataus laiško formą ir turinį diktavo objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai.

Laiškų naratyvą valdė ir jų konvencionalus pobūdis. Jų rašymas buvo privalomas gero auklėjimo atributas ir įgijo kultūrinės praktikos statusą. Minčių dėstymas raštu prilygo mandagiam pokalbiui, kai paisoma formos ir turinio taisyklių, kurios galiojo ir bendraujant su artimaisiais. XIX a. pirmojoje pusėje žinojimą apie reikalavimus, keliamus laiško formai, skiepijo tėvai, mokytojai ir gubernantai. Edvardas Jonas Römeris (Edward Jan Römer) teigė, kad jį mokęs Ignacijus Šidlovskis (Ignacy Szydłowski) reikalavo laiškuose naudoti „paprastą stilių ir kasdienės kalbos aiškumą“, už pompastišką stilių ir minčių painumą grasino rykšte²⁰. Sunkiau pasakyti, ar XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos bajorai epistolinių plonybių mokėsi iš vadovėlių, labiau plitusių Varšuvoje ar Krokuvoje. Tačiau jie buvo savotiški *savoir-vivre* kaliniai, paisė ne tik formos, bet ir turinio taisyklių, kurias buvus išduoda pasirinktos temos, familiaraus stiliaus, perdėto intymumo vengimas, siekis eksponuoti geriausias būdo savybes, švelninti žmogaus prigimties gaivališkumą. Tačiau galima įžvelgti ir XIX a. privačių laiškų demokratėjimą, vadavimąsi iš formos ir turinio konvencijų.

Taigi privatus laiškas kaip istorijos šaltinis yra gana komplikauta raštijos rūšis, dažnai atsiverianti paviršiniaus sluoksniu, kai pasitelkiama mikroistorinei kasdienybės ar biografijos rekonstrukcijai. Jie užpildo / papildo kitų šaltinių nutylėjimus, bet be jų retai atlieka savarankiško šaltinio vaidmenį.

²⁰ E. J. Römerio 1831 m. lapkričio 22 d. laiškas M. J. Römeriui, Vilnius, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zakład Rękopisów [toliau – Rps BN], II. 8697, t. 1, l. 198.

Įtinklinta korespondencija – Bialozorų, Končų ir Römerių privatūs laiškai

Išskirtinis XIX a. įtinklintos privačios korespondencijos pavyzdys – giminystės ryšiais susaistytų Bialozorų, Končų ir Römerių laiškų sandauga. Ją sudaro XIX a. pr.–XIX a. pab. trijų kartų atstovų rašyti laiškai. Jų išliko gausybė, rašytų šeimai, bičiuliams, kaimynams, pareigūnams, oficialiems ir ne tokiems oficialiems asmenims. Šioje laiškų sandaugoje išsiskiria labai artimų žmonių rato korespondencija, kuri ir sudaro analizės objektą. Ji vertinga tuo, kad organiškai įsipaišo į XIX a. Lietuvos politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo kontekstą, laiškuose atsispindi viešosios ir privačios sferų realijos. Laiškai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje, Lietuvos valstybės istorijos archyve ir Nacionalinės bibliotekos Varšuvoje Rankraščių skyriuje.

Korespondentų tinklą, panašiai kaip bajorų giminių genealogiją, sudaro tiesioginės linijos ir per santuoką susigiminiavę asmenys – vyrai, moterys ir vaikai. Tinklo pradininku laikytinas M. J. Römeris (1778–1853). Jo gausią korespondenciją sudaro dalykinis susirašinėjimas su oficialiais asmenimis, dvarų valdytojais, tarp adresantų yra bičiulių, giminių ir šeimos narių. Išlikusi korespondencija pasiskirsto ciklais pagal M. J. Römerio gyvenimo tarpsnius. Aktyviuoju gyvenimo laikotarpiu, kai jis buvo matomas viešajame gyvenime, ėjo aukštas pareigas bajorų savivaldoje ir teismuose, daugiau susirašinėjo su viešaisiais asmenimis. Tačiau to laikotarpio epistoliniame palikime pasitaiko artimiausių giminių ir šeimos narių laiškų. Tarp jų išskirtini keli Edvardo Jono (1806–1878) ir Henriko (1803–1828) Römerių 1828 m. rašyti laiškai, nepatekę į atskirai sukomplektuotą šeimos susirašinėjimą. Išliko ir keletas paties adresanto laiškų šeimai²¹. Ne taip kompaktiškai saugoma ankstyvoji M. J. Römerio korespondencija Vrublevskių bibliotekoje. Jai būdinga adresantų ir aptariamų viešų bei ūkinių reikalų įvairovė²². Atskiros dėmesio vertas M. J. Römerio susirašinėjimas su Janapolio dvaro Vitebsko gubernijoje Režicos apskrityje savininku pusbroliu Antanu

²¹ Korespondencija Michała Józefa Römera i jego żony Racheli z de Raćsów, 1796–1853, Rps BN, IV. 8701, t. 1–6.

²² Mykolas Römeris, Korespondencija, 1799–1826, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyrius [toliau – LMAVB RS], f. 138–1705; Römeris Mykolas, Korespondencija, 1790–1819, ten pat, f. 138–1767; Mykolas Römeris, Korespondencija, ten pat, f. 138–1774; Mykolas Römeris, Korespondencija, 1803–1826, ten pat, f. 138–1775; Mykolas Römeris, Korespondencija, 1799–1818, ten pat, f. 138–1762; Mykolas Römeris, Korespondencija: Adomo ir Stanislovo Soltanų laiškai, ten pat, f. 138–1803; Mykolas Römeris, Korespondencija, ten pat, f. 138–1972 ir kt.

Römeriu (Antoni Römer, 1788–1855)²³. Abu vyrus siejo šilta bičiulystė, o Mykolo Juozapo sūnūs Severinas Justas (1814–1890) ir Edvardas Jonas tapo viengungio A. Römerio turtų paveldėtojai. Jaunųjų Römerių korespondencijoje taip pat išliko „dėdei Antanui“ rašytų laiškų²⁴.

Sensu stricto, privati šeimos korespondencija susiformavo pasikeitus M. J. Römerio statusui, kai 1826 m. jis tapo kaltinamuoju Lenkijos karalystės Patriotų draugijos byloje, prarado aukštą visuomeninę padėtį ir ketverius metus buvo kalinamas kaip politinis kalinys. Varšuvos, Sankt Peterburgo kalėjimuose, vėliau Voronežo tremtyje rašytame dienoraštyje, datuojamame 1826–1832 m., jis diena po dienos aprašinėjo savo nelaisvę. Kitas jo dienoraštis rašytas 1839–1852 m., kai už dalyvavimą Simono Konarskio sąmoksle į Didįjį Ustiugą, vėliau Vologdą buvo ištremti sūnūs Edvardas su šeima ir Severinas²⁵. Abu dienoraščiai atitiko kasdienių įvykių surašymo žanrą, bet taip pat susisiejo su epistoliniu žanru. Römerių šeimos archyve apstu laiškų, kurių turinys sutampa su dienoraščių tekstu. Tai rodo kad ir dienoraščių teksto palyginimas su Danutos Kamolovos paskelbtais M. J. Römerio 1826–1830 m. iš Varšuvos ir Sankt Peterburgo rašytais laiškais. Pati leidėja šio sutapimo nepastebėjo²⁶. Šiuo atveju susiduriama su sąmoningu teksto dubliavimu, galbūt siekiant patikimai išsaugoti atminimą, jeigu laiškai nebūtų pasiekę adresatų.

Varšuvos ir Sankt-Peterburgo laikotarpiu iš M. J. Römeriui skirtų žmonos ir vaikų laiškų susidarė korespondencijos blokas. Tai nereiškia, kad susirašinėjimas su šeimos nariais nevyko anksčiau. Yra išlikusių ankstesnio ir vėlesnio laikotarpio laiškų, kuriuos archyvų saugotojai sukomplektavo su dalimi laiškų iš 1826–1832 m.²⁷ Ankstyvesnio šeimos narių susirašinėjimo esama ir Rachelės de Ràés-Römerienės (Rachela de Ràés-Römerowa, 1783–1855) korespondencijoje. Pirmiausia tai jai adresuoti vyro ir vaikų laiškai²⁸.

²³ Listy Antoniego Römera, marszałka szlachty powiatu trockiego, do brata Michała, Rps BN, IV. 8693.

²⁴ LMAVB RS, f. 138–1855, l. 60; ten pat, b. 1749.

²⁵ Dzienniki Michała Józefa Römera, 1827–1832, t. 1–3, Rps BN, IV. 8688; Dzienniki Michała Józefa Römera, 1839–1852, t. 1–5, ten pat, III. 8689; Listy Michała Józefa Römera do żony Racheli z de Ràésów, 1826–1850, ten pat, III. 8694.

²⁶ *Nie ustawajmy więc w ochocie pisania*, p. 1–72. Plg., 1828 m. birželio 12 d. įrašas dienoraštyje (žr. Rps BN, IV. 8688, t. 1, l. 71) ir tos pačios datos laiškas žmonai (žr. ten pat, III. 8694, l. 33).

²⁷ Listy do Michała Józefa Römera od żony Racheli z de Ràésów i dzieci, 1815–1819, Rps BN, III. 8695, t. 1; Listy Racheli z de Ràésów Römerowej do męża, 1827–1831, ten pat, t. 2–3.

²⁸ Romerienės Rachelės korespondencija. Raidė B, K, M, N, R, S, LMAVB RS, f. 138–1780; Raidė Cz, D, L, M, P, R, S, ten pat, f. 138–1807; Raidė R, ten pat, f. 138–1947.

Vis dėlto apie sistemingą šeimos korespondenciją galima kalbėti nuo M. J. Römerio įkalinimo. Šeimos emocinį kodą išduoda visų jos narių su juo užsimezgęs epistolinis pokalbis. Jų daugiausia parašė už šeimą atsakingas vyriausias sūnus Edvardas Jonas, rečiau rašė dukra Ana. Dar retesni jaunesnių Severino ir Mykolo Stepono (1816–1846) laišakai tėvui, tuo metu jie buvo paaugliai²⁹. Bet tėvas rašė visiems kartu ir kiekvienam atskirai. Tai rodo išlikę jo Severinui 1828–1829 m. iš Varšuvos ir Sankt Peterburgo rašyti laišakai³⁰.

Edvardo Jono ir Severino tremtis užpildė kitą sistemingos korespondencijos bloką. Jį kūrė platesnis adresantų ir adresatų tinklas, į kurį įsitraukė seserys Bialozoritės: Edvardo Jono sutuoktinė Sofija, jos sesuo Paulina, ištekėjusi už Medardo Končos (Medard Koncza, 1808–1899), ištremto drauge su S. ir E. Römeriais. Skirtingas tremtinių bausmės laikas iš viso truko 1839–1852 m. Iš to laikotarpio išliko abipusė korespondencija – tėvų laišakai „brangiesiems tremtiniams“ (atminties institucijoje sukomplektuoti kartu su M. J. Römerio laiškais iš ankstesnio laikotarpio) ir tremtinių laišakai namiškiams³¹.

Tuo pačiu laikotarpiu susiklostė asmeninis S. Römerio susirašinėjimas su tėvais, seserimi Ana ir pusseserėmis Brigita Bialozoraite-Fergüss (Brygita Białozorówna-Fergüss, 1810–1879) bei Eleonora Bialozoraite (Eleonora Białozorówna, ?–1861) – M. J. Römerio sesers Kristinos Bialozorienės (Krystyna Białozorowa, ?–1836) dukromis³².

Svarbią tremties laikotarpio atkarpą sudarė korespondencija tarp Vilniaus, Mintaujos (Jelgava), kur 1843–1844 m. leista apsigyventi S. Römeriui ir M. Končai, ir Vologdos, kurioje dar keleriems metams įstrigo Edvardas Jonas. Atminties institucijoje ji sukomplektuota kartu su tų pačių asmenų vėlesnių metų korespondencija³³.

Tremties laikotarpiu pradėjo formuotis „moteriškosios korespondencijos“ korpusas. Ją sudarė Sofijos ir Paulinos susirašinėjimas, į kurį įsiterpė vyriausios sesers

²⁹ Listy Edwarda Jana Römera do rodziców Michała i Racheli z de Râésów, 1827–1838, Rps BN, II. 8697, t. 1–2; Listy Michała Stefana Römera do ojca Michała Józefa Römera, ten pat, 8699; Listy Anny Podbereskiej do rodziców Michała i Racheli Römerów, 1829–1852, ten pat, 8700.

³⁰ Fragment korespondencji Seweryna Römera, ten pat, II. 8711, l. 66–125.

³¹ Listy Michała Józefa i Racheli Römerów do synów Edwarda i Seweryna i Zofii z Białozorów Römerowej z lat 1828–1851, ten pat, II. 8726, t. 1–4.

³² Fragment korespondencji Seweryna Römera, ten pat, II. 8711.

³³ Listy Michała Stefana Romera do braci Edwarda i Seweryna, 1839–1846, ten pat, 8721, t. 1–2; Listy Seweryna Römera do brata Edwarda i jego żony Zofii z Białozorów z lat 1842–1884, ten pat, II. 8732, t. 1–3; Listy Seweryna Römera do rodziców Michała i Racheli, t. 1, 1833–1850, ten pat, 8698, t. 1–2; Письма Эдуарда Ромера Медарду Кончи, 1845–1849, Lietuvos valstybės istorijos archyvas [toliau – LVIA], f. 1135, ap. 20, b. 377.

K. Bialozoraitės-Tanskienės, Anos Römerytės-Podbereskienės (Anna Römerówna-Podbereska, 1805–1890) laišakai Kazimierai ir Sofijai bei pastarosios laišakai Kazimierai. Išlikusi korespondencija rodo, kad būtent Sofija buvo centrinė šio moterų būrelio korespondencijos ašis. Jos susirašinėjo visą gyvenimą šitaip kurdamos moteriškąją šeimos istorijos versiją³⁴. Korespondencijų naratyvą papildo seserų Bialozoraičių – P. Končienės, S. Römerienės ir K. Tanskienės – dienoraščiai³⁵. Jų laiškų ir dienoraščių kaip istorijos šaltinio sugretinimas itin svarbus, mat gyvenusios tremtyje seserys dienoraščių turinį kartojo laiškuose³⁶. Priešingai nei kalėjusio M. J. Römerio sutampantys dienoraščio ir laiškų tekstai, seserų laišakai retai dubliavo dienoraščio įrašus, veikiau jais pasiremmdavo savo pasakojimuose. Seserų dienoraščiai taip pat užpildė epistolinio pasakojimo laiko spragas, dėl to susidaro galimybė rekonstruoti chronologiškai vientisą, bent jau ilgesnio laikotarpio, XIX a. bajorų žemvaldžių šeimos mikropasaulį.

Moteriškajam naratyvui priskirtini laišakai K. Tanskienei. Jos santuoka subyrėjo, savo vaikų ji neturėjo, bet intensyviai susirašinėjo su seserų vyrais, seserėnais, seserėčiomis, brolių vaikais ir kitais giminėmis. Jos korespondencijoje apstu Bialozorų, Končų ir Römerių atžalų, giminių ir bičiulių laiškų, rodančių priklausančiųjų šiam ratui ypatingą susigyvenimą³⁷.

Aptariamoje korespondencijoje išskirtinas vyrų ir žmonių susirašinėjimas. R. Römerienės laišakai M. J. Römeriui jau buvo aptarti. Išliko E. J. Römerio laišakai žmonai Sofijai³⁸. Gerai išsilaikė S. Römerio ir jo žmonos Anelės Burbaitės (Anela Burbówna, 1810 ?–1891) korespondencija, joje sutuoktinių susirašinėjimas saugomas pramaišiu

³⁴ Listy Pauliny Kończyny do sostry Zofii z Białoźorów Römerowej z lat 1843–1880, Rps BN, II. 8743, t. 1–4; Listy Kazimiery Tańskiej do sostry Zofii z Białoźorów Römerowej z lat 1844–1888, ten pat, II. 8744, t. 1–3; Listy Anny Podbereskiej do bratowej Zofii z Białoźorów Römerowej z lat 1842–1887, ten pat, II. 8742, t. 1–2; Listy Zofii z Białoźorów Römerowej do sostry Kazimierzy z Bialozorów Tańskiej z lat 1870–1884, ten pat, II. 8780; Письма Софии Ромер из Вологды сестрам, 1843–1848, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 376.

³⁵ Dzienniki Zofii z Białoźorów Römerowej z lat 1844–1877, Rps BN, II. 8738, t. 1–5; Sofija Römerienė, Dienoraštis, 1869–1870, LMAVB RS, f. 138–1682; Pamiętniki Kazimiery z Białoźorów Tańskiej z lat 1870–1884, Rps BN, II. 8779, t. 1–6; Дневник Паулины Кончи, t. 1, 1841–1843, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 397; Дневник Паулины Кончи, t. 2, 1846–1853, ten pat, b. 398.

³⁶ „Ir aš, norėdama tau ką nors papasakoti apie save, imu į rankas savo dienoraštuką, iš kurio sužinosi apie mano gyvenimą Vologdoje“, S. Römerienės 1843 m. rugsėjo 25 d. laiškas P. Končienei, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 376, l. 5v.

³⁷ Korespondencija Kazimiery z Białoźorów Tańskiej z lat 1839–1888, Rps BN, II. 8781, t. 1–3; K. Tanskienės laiškų M. Končai išliko ir jo paties korespondencijoje, žr. Письма друзей и родственников М. Кончи, 1839–1849, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 375.

³⁸ Listy Edwarda Römera do żony Zofii, Rps BN, II. 8741, t. 1–4.

su kitais laiškais³⁹. Atminties institucijose kompaktiškai saugomas M. ir P. Končų susirašinėjimas⁴⁰.

Vidurinė karta palaikė korespondenciją su vaikais. Išliko Sofijos ir Edvardo Jono susirašinėjimas su vaikais, dukters Elžbietos Römerytės-Römerienės (Elzbieta Römerówna-Römerowa, 1859–1934) laišakai motinai⁴¹, S. Römerienės laišakai sūnui Izidoriui⁴², sūnaus Kazimiero ir dukters Marijos laišakai tėvams S. ir A. Römeriams⁴³. Yra išlikęs brolių Izidoriaus ir Bronislovo Römerių (Izydor (1843–1910), Bronisław (1856–1899) Römerowie) susirašinėjimas⁴⁴. Esama ir kitos, fragmentiškai išlikusios korespondencijos, susijusios su trimis aptariamomis giminėmis.

Visas šis įtinklėtų adresatų ir adresantų susirašinėjimas leidžia atkurti veik šimto metų trukmės šeimos istoriją, atskirų jos narių gyvenimus nuo gimimo iki mirties. Korespondencijoje atspindėtas privatus gyvenimas vertintinas ir kaip socialinės grupės kultūros modelis, suformuotas per savęs, kitų asmenų ir pasaulio suvokimą. Šiuo požiūriu neįpareigojantis savęs liudijimas, įvilktas į reguliarių pasikalbėjimų formą, tampa ilgalaiķį naratyvą išlaikiusiu istorijos šaltiniu, pasakojančiu apie XIX a. bajorų šeimą ir Lietuvos visuomenę.

Privataus gyvenimo aprašymo strategijos. Bialozorų, Römerių ir Končų sąga

Nėra lengva privačių laiškų naratyvą suvaldyti šaltiniotyriu požiūriu. Pirmą, įtinklintos korespondencijos yra neapskaičiuojamai daug ir ji apima labai ilgą laikotarpį. Antra, adresantų ir adresatų tinklas yra palyginti platus, be to, prie jo sporadiškai jungėsi vieni ar kiti šeimos / giminės nariai. Dėl jų įsiterpimo šeimos

³⁹ LMAVB RS, f. 138–1908, 1919–1922 ir kt.

⁴⁰ Письма Медарда Кончи к жене Паулине, 1837–1841, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 371; Письма Медарда Кончи к жене Паулине, 1843–1881, ten pat, b. 372; Письма Паулины Кончи Медарду, 1837–1845, ten pat, b. 373; Письма Паулины Кончи Медарду, 1845–1880, ten pat, b. 374.

⁴¹ Listy Bronisława Römera do rodziców, Rps BN, II. 8731; Listy Edwarda Römera do syna Bronisława, ten pat, II. 8765; Listy Edwarda Römera do synów Alfreda i Izydora, ten pat, II. 8750; Listy Edwarda Mateusza Römera do rodziców, ten pat, II. 8730; Listy Izydora Römera do rodziców, ten pat, II. 8729; Listy rodziców i krewnych do Izydora Römera, ten pat, II. 8756; Listy Elzbiety Römerowej do matki Zofii z Białozorów Römerowej z lat 1879–1893, ten pat, II. 8745, t. 1–4.

⁴² Sofijos Römerienės laišakai sūnui Izidoriui, 1879–1887, LMAVB RS, f. 138–2413.

⁴³ Severinas ir Anelė Römeriai. Korespondencija, raidės R, S, 1879–1890 (daugiausia sūnaus Kazimiero laiškų), ten pat, f. 138–1930; Dukters Marijos laišakai Anelei Römerienei, ten pat, f. 138–1741 ir kt.

⁴⁴ Bronislovo Römerio laišakai broliui Izidoriui, 1878–1888, ten pat, f. 138–2408.

naratyve atsirasdavo naujų siužetų. Trečia, nėra tolygūs vyresniosios, vidutinės ir jaunesniosios kartos pasakojimai, vieni (jų dauguma) yra ilgi, išsamūs, emocionalūs, kiti – trumpi ir dalykiški (tai labiau būdinga jaunesniajai, modernesnei kartai). Artimiausioje šeimos aplinkoje susiklostė tradicija, kurios laikytasi ypač ilgų išsiskyrimų metu, rašyti laiškus viename ar keliuose keturlinkai sulankstytuose lakštuose, juose nepaliekant tuščios vietos. Naratyvo panašumų pastebima trijų kartų korespondentų laiškuose, o tai suponuoja prielaidą, kad laiškų rašymas turėjo retorikos ir stiliaus tradicijas, tačiau pastebimi ir jų pokyčiai, atsirandantys modernėjant visuomenei.

Norėdamas panaudoti įtinklntą korespondenciją kaip istorijos šaltinį tyrėjas susiduria su problema, kaip suvaldyti laiškų turinį ir juos panaudoti praeities rekonstravimui. Metodologiniu požiūriu atkreiptinas dėmesys į laiškams būdingą tam tikrą privataus gyvenimo aprašymo strategiją. Laiškuose išsiskiria nuosekliai kartojami, tipiški siužetai, būdingi visai korespondentų grupei. Jie atsirado iš bajorų socialinių ir kultūrinių kasdienybės praktikų, jų pasaulėžiūros ir pasaulėjautos. Ne mažiau svarbios buvo asmeninės ir grupinės patirtys, išgyvenamos savame rate ir sudarančios bendrą luomo / grupės / šeimos vertybę.

Pamatinės šeimos gyvenimo praktikas sudarė santuoka, gimimas ir mirtis. Šios praktikos labiau priklausė kolektyvinių išgyvenimų sferai, jos buvo silpnai individualizuotos. Aptariama korespondencija rodo, kaip jas suvokė XIX a. aukščiausias luomo sluoksnis – bajorai žemvaldžiai. Ši grupė jaunikių ir nuotakų ieškojo savo aplinkoje, čia retai pasitaikydavo mezaliansas. Iš mažens ugdytas požiūris į šeimos tvarumą, reikalavimai, keliami būsimiems vyrams ir žmonoms, tuo pačiu formavosi meilės samprata.

Devyniolikmetė Sofija ir šešiolikmetė Paulina Bialozoraitės ištekėjo tais pačiais 1837 m. E. J. Römeriui tai buvo antroji santuoka su dvylika metų jaunesne nuotaka. Tarp Paulinos ir M. Končos buvo trylikos metų amžiaus skirtumas. Iš sužadėtuvių laikotarpio išlikęs Paulinos ir Medardo susirašinėjimas nepalieka abejonių dėl laiškų emocinio užtaiso. Tačiau laiškų turinys verčia klausti: ar jausmai ir jų raiška buvo pastovus dydis, ar jie buvo determinuoti, kultūriškai ir istoriškai kintantys, be to, priklausantys nuo rašančiųjų socialinio statuso? Nėra išlikusių laiškų iš vyresnės kartos M. J. Römerio ir R. de Raës sužadėtuvių laikotarpio susirašinėjimo (jo galėjo nė nebūti), tačiau jų vaikų karta buvo pasirengusi dalytis jausmais su išrinktuoju ar išrinktąja neperžengdama kultūrinei ir socialinei aplinkai priimtinių emocijų normų ribų.

Kultūriškai artimai visuomenės grupei nekėlė etinių nepatogumų trumpa jaunų žmonių pažintis, kai geriausia rekomendacija buvo šios grupės opinija apie asmenį.

E. Römerio, susižadėjusio su S. Bialozoraite, bičiuliui M. Končai 1837 m. vasario 4 d. krito į akį Paulina, ir jai pakako vieno žvilgsnio, kad pamiltų jaunuolį, o vasario 11 d. abu puolė į kojas senajam Juozapui Bialozorui (Józef Białozor, 1768–1845) (motina buvo mirusi) ir paprašė palaiminimo⁴⁵. Sužadėtiniai išvykus, nepaliamajam srautu pasipylė laišškai su jaunutės sužadėtinės patikliai išsakytais jausmais (menkai pažįstamam žmogui), kuriuose pynėsi prisipažinimas meilėje, rūpestingumas, sielos jautrumą nusakančios ašaros, skausmas, sukeltas danties sopulio, mylimojo išsiilgusios merginos fizinės būklės nupasakojimas ir pasididžiavimas gyvenimo sėkmę žadančia „gera partija“⁴⁶. Jos jausmų pasaulis – tai „mergaitiškos godos“, bet taip pat jis susidarė iš romantizmo epochos normatyvinių emocijų rinkinio (ašarojimas, ilgesys, liūdesys). M. Konča meilę suprato brandžiau, skyrė kūnišką ir dvasingą meilę. Sužadėtinės ašaros ir graudėnimas jam buvo susiję su krikščioniška meile, nes jai „priklauso šiek tiek ašarų“, be to, kaip rašė savo „žuvytei“, pagonių dievas buvo forma, kūnas, krikščionių Dievas yra dvasia, todėl pagonys ir krikščionys myli skirtingai. Jo jausmų skalėje vyro ir moters meilė (ją vadina meile į save panašiai būtybei) turėjo teisę egzistuoti, nes ji buvo gėris, susijęs su laimingos visuomenės samprata⁴⁷.

Tai tik vienas pavyzdys laiškų, atspindinčių tai, kas vadinama šiltais jausmais. Aptariamoje korespondencijoje apstu medžiagos, atspindinčios įvairias, atviras ir užslėptas emocijas būsenas, todėl jos panaudojimas leidžia tirti XIX a. žmogaus jausmų ugdymą, kultūrinę refleksiją ir transformaciją privačioje erdvėje⁴⁸. Medardo ir Paulinos ikisantuokinis susirašinėjimas rodo, kad sužadėtuvių, reiškusios įžangą į santuoką, legalizavo familiaresnius jaunuolių santykius, veik neįmanomus iki piršlybų.

Laiškuose minima santuokos sudarymo ceremonija, moterų nėštumas ar gimdymas, „liga“. Tačiau šie šeimos įvykiai fiksuoti be išsamesnio aprašymo, informacijos perteikimui būdinga lakoniška retorika. Tokio santūrumo priežasčių reikėtų ieškoti mentaliniame, socialiniame ir kultūriniame lygmenyse. A. Römerytė-Podbereskiene, pranešdama apie brolio Mykolo Stepono rengiamas tuoktuves, aprašė su jomis susijusius rūpesčius, bet pačią ceremoniją praleido, galbūt dėl jos tipiškumo arba

⁴⁵ P. Bialozoraitės 1837 m. vasario 13 d. laiškas E. Bialozoraitei, Grinkiškis, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 373, l. 1–1v.

⁴⁶ P. Bialozoraitės 1837 m. vasarį–birželį rašyti laišškai M. Končai, Grinkiškis, ten pat, l. 3–24v.

⁴⁷ M. Končos 1837 m. vasario 16 d. laiškas P. Bialozoraitei, Lokinė, ten pat, b. 371, l. 3.

⁴⁸ Apie jausmų istorijos tyrimus plačiau žr. *Российская империя чувств. Подходы к культурной истории эмоций*, под ред. Я. Плампера, Ш. Шахадат и М. Эли, Москва, 2010.

jos aprašymą palikdama pačiam Mykolui⁴⁹. Daugiau dėmesio skyrė mažiau įprastai santuokos ceremonijai, būdingai aristokratams, aprašydama kunigaikštystės Karolinos Liubeckytės (Karolina Lubecka) tuoktuves Vilniuje Šv. Mykolo bažnyčioje⁵⁰.

Privati korespondencija yra šaltinis vaikų istorijos tyrimams. Čia pažymėtina, kad Anetos Bołdyrew monografija skirta aprašyti XIX a. lenkų šeimos gyvenimo modelį. Joje daug kalbama apie vaikystę, remiamasi atsiminimais, tačiau korespondencija nesinaudota⁵¹. Tuo tarpu išlikę Lietuvos bajorių laišakai rodo panašų, bet taip pat kiek skirtingą šeimos gyvenimą, tėvų santykį su atžalų kūdikyste ir vaikyste. M. J. ir R. Römerių laiškuose ištremtiesiems sūnums gausu pasakojimų apie augintų vaikaitių Alfredo ir Eugenijaus žaidimus, vardadienių šventimą, vaikų elgesį ir kitus kasdienesius dalykus⁵².

Paulinos Končienės užrašai (dienoraštėlis arba laišakai naujagimei dukrai), daryti 1842 m. Didžiajame Ustiuge, apima kūdikio priežiūros aspektą, perteikia pogimdyvinį laikotarpį, vaiko krikštą tremties Rusijoje sąlygomis, jo raidą, ligas, skiepijimą, tėvo vaidmenį prižiūrint vaiką, žinias apie Bialozorų šeimą ir pan.⁵³ Vaikams skirti dienoraščiai buvo privačios raštijos žanras, savotiškas motinos laiškas adresatui apie jį patį, negalintį atsiminti asmeninių patirčių. Privačių šaltinių korpuse jie pasitaiko retai. Aptariamoje grupėje tokius dienoraščius sūnui Medardui ir dukrai Marijai rašė tik P. Končienė. Dar yra žinomas Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia Bieniowska-Wróblewska) dienoraštis, skirtas sūnui Tadui⁵⁴. Jais remiantis sunku daryti išvadą, kad šis žanras būdingas tik moteriškajai Lietuvos bajorių raštijai, tačiau tai nepaneigia jo vertės kaip istorijos šaltinio.

Moterų korespondencijai būdinga dalintis informacija apie vaikų auklėjimą, bausmes, laisvalaikį ir švietimą, kuri rodo jų ne tokias griežtas nuostatas atžalų atžvilgiu. Turbūt neatsitiktinai Končų atžala Vaitiekus, vengdamas tėvo rūstybės ir siekdamas sušvelninti padėtį, tarpininku tarp jo ir tėvų pasirinko tetą K. Tanskienę, o ne, pavyzdžiui, šeimos autoritetą – dėdę E. J. Römerį:

⁴⁹ A. Podbereskienės 1844 m. vasario 24 d. laiškas S. Römerienei, Kurkliškės, Rps BN, II. 8742, l. 23–30v.

⁵⁰ A. Podbereskienės 1844 m. gegužės 26 d. laiškas S. Römerienei, Vilnius, ten pat, l. 51–52v.

⁵¹ A. Bołdyrew, *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918*, Warszawa, 2008.

⁵² M. J. Römerio 1839 m. balandžio 6 ir 8 d. laišakai E. Römeriui su R. Römerienės prierasais, Vilnius, Rps BN, II. 8726, l. 107, 110.

⁵³ P. Končienės „laiškai“ dukrai Marijai, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 374, l. 1–32.

⁵⁴ T. Bairašauskaitė, „Dzienniki szlachty litewskiej z XIX wieku w zbiorach wileńskich“, *Białostoczczyzna*, 1999, nr. 2 (54), p. 36–37.

Brangiausia Teta!

Šiandien buvo perkėlimai, apgailėstaudamas ir gėdydamasis turiu pripažinti, kad nebuva [perkeltas]. Ir ne todėl, kad esu tinginys, bet todėl, kad mokytojai manęs nemėgsta. Iš mokyklinių dalykų tik iš dviejų turiu neigiamus pažymius. Man trūksta ryžto ir drąsos apie tai parašyti Mamai ar Tėvui. Prisiminus tuos baisius Tetos žodžius – nesu tikras, kad tai jos nepribaigs: mano gyslose stingsta kraujas, akys pasrūva ašaromis, žinau, kas manęs laukia, kai grįšiu namo, ir todėl prašau Tavęs, brangioji Teta, užtark mane prieš Tėvą, permaldauk jo rūstybę [...]. Jaučiu, brangi Tetulyte, kad tai mano kaltė, nes nemokėjau suvaldyti savo nepaklusnumo, dėl to labai gailiuosi, ir jeigu ši kartą man pavyktų permaldauti tėvų rūstybę, tai jau niekada, niekada nepadaryčiau tos pačios nuodėmės [...].

Viso gero, brangiausioji Teta, dar kartą kartoju savo prašymą užtarti mane prieš Tėvus. Tūkstantį kartų spaudžiu Tetos rankas kaip atsidavęs seserėnas. Vaitiekus.⁵⁵

Privačioje korespondencijoje atsiskleidžia tyrimuose retai reflektuojama kasdienybės tema – mirtis šeimoje. Ši svarbi egzistencinė įtampa vienaip perteikiama rašant apie vyresniųjų šeimos narių ir kitaip – apie vaikų išėjimus. Netektys buvo ypatingos reikšmės pranešimas šeimos nariams, galbūt net svarbesnis už naujo šeimos nario atsiradimą. Šiaip ar taip, žinia apie vaiko gimimą dažnai buvo lakoniška, pakakdavo pranešimo apie kūdikio ir motinos savijautą, kad žinia sukeltų teigiamas emocijas.

Tuo tarpu mirtis ar sunki liga su nuspėjama baigtimi privačiuose laiškuose užėmė ypatingą vietą. Nepaisant bajorams būdingos emocijų savikontrolės, susijusios su paklusnumu mandagumo ir bendrabūvio taisyklėms, susidūrimas su mirties reiškiniu sukeldavo visą spektrą emocijų ir refleksijų. Poreikį fiksuoti, aprašyti ir perteikti paskutines artimųjų gyvenimo akimirkas galima paaiškinti keleriopai, pradedant nuo krikščioniško mirties suvokimo ir baigiant noru įamžinti brangių žmonių atminimą.

1853 m. sausio 14 d., trečiadienį, prieš pat vidurnaktį mirė šeimos galva M. J. Römeris. S. Römerio laiškas apie šią netektį Vologdoje dar esančiam broliui šiaip buvo santūrus. Jis pats jau nebeužtiko tėvo gyvo, tačiau rėmėsi motinos pasakojimu ir detaliai aprašė tėvo būklę po pakartotinio apopleksijos priepuolio, lyg įtikindamas nesančius natūralia neišvengiamybės eiga. Anot motinos, pirmadienio rytą M. J. Römerį ištiko stiprus priepuolis (lengvesnių jau buvo patyręs), sukėlęs alpulį, po kraujo nuleidimo grįžo sąmonė, bet kalbos neatgavo; po naktį pasikartojusio priepuolio buvo mieguistas, bet „visus jį supančius namiškius pažino, dešine

⁵⁵ V. Končos 1876 m. gruodžio 15 d. laiškas K. Tanskienei, Liepoja, Rps BN, II. 8781, t. 2, l. 117–117v.

ranka ėmė juos už rankos ir glaudė prie krūtinės, po pirmojo priepuolio jis nevaldė kairės kūno pusės. Atrodė, kad jis prašo paskutinio patepimo, šį sakramentą jis priėmė antradienį. Tą dieną jo veidas atrodė visiškai ramus, trečiadienį jis visą laiką miegojo, neknarkė ir nešniokštė, tik akys buvo paraudusios ir žadinamas atrodė nepatenkintas, taip palaimingai ir užmigo amžinuoju miegu!⁵⁶ Laiškuose netrūksta panašiai aprašytų pagyvenusių artimųjų mirčių.

Tačiau vaikų ligos ir jų pavojingumo suvokimas, stebėjimas, kaip silpsta ligonio jėgos, sukeldavo sunkiai paaiškinamą poreikį rašyti apie ištikusią nelaimę ir beviltiškas pastangas gelbėti vaiko gyvybę žinant ar nujaučiant ligos baigtį. Aptariamoje korespondencijoje panašių aprašymų yra palyginti daug, nes vaikų ligos ir mirtys buvo gana įprastas reiškinys. Išsamumu ir įtaigumu itin išsiskiria S. Römerienės įrašai dienoraštyje ir lygiagrečiai rašyti laišakai apie jos pirmagimio Edvardo „Ciko“ ir kūdikio Izidoriaus ligas bei Ciko mirtį. Pačioje 1844 m. pradžioje Vologdoje susirgo abu vaikai: kūdikis galavosi neaiškia virškinamojo trakto liga, šešiametis vyresnėlis pasigavo skarlatiną. Nepaisydama nerimo, nuovargio ir nevilties, Sofija dienoraštyje kasdien detalai aprašė vaikų ligų eigą, jų gydymą ir priežiūrą, fiksavo Ciko elgesį ir žodžius, jau žinodama, kad vaikas nepasveiks. Ji paaiškino savo nuostatą aprašyti įvykius noru išlaikyti atmintyje menkiausias detales: „Pažymiu, įrašau ir atmintyje, ir širdyje, ir dienoraštyje brangius mano brangiausio sūnaus žodžius, jie primins man jį, kai ši mylima būtybė pradings mums iš akių.“⁵⁷ Širdį veriantis motinos nevilties šauksmas, krikščioniškos rezignacijos persmelktas tekstas šiandien yra ne tik šaltinis šeimos istorijai, jis daug pasako apie XIX a. visuomenę ir jos privačių santykių kultūrą. S. Römerienės dienoraščio fragmentą (1844 m. sausio 3–8 d. įrašai) perrašęs Edvardas išsiuntė broliui Severinui, o Končos iš jo turėjo pasidaryti kopiją⁵⁸. Gali būti, kad šis fragmentas, atveriantis S. Römerienės tremties laikotarpio dienoraštį, bet rašytas ne jos ranka, yra vienas E. Römerio darytų nuorašų⁵⁹. Sausio 9–16 d. įrašo jos dienoraštyje nėra, bet jis išliko tarp laiškų, rašytų P. Končienei. Tiksliau, šis įrašas saugomas šalia 1844 m. sausio 13 d. laiško, kuriame S. Römerienė plačiau ir kiek kitaip, nei dienoraštyje, aprašo Ciko ligą ir mirtį⁶⁰. Kaip istorijos šaltinis laišakai ir šiedu fragmentai sudaro vientisą, vienas kitą papildantį naratyvą ir yra eilinė

⁵⁶ S. Römerio 1853 m. sausio 15 d. laiškas E. Römeriui, Vilnius, ten pat, II. 8732, t. 3, l. 256–257.

⁵⁷ S. Römerienės 1844 m. sausio 6 d. įrašas dienoraštyje, ten pat, II. 8738, t. 1, l. 2.

⁵⁸ S. Römerienės 1844 m. sausio 13 d. laiškas P. Končienei, Vologda, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 376, l. 65.

⁵⁹ Rps BN, II. 8738, t. 1, l. 1–3v.

⁶⁰ LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 376, l. 63–72v.

nuoroda į tai, kad to paties asmens XIX a. rašyti dienoraščiai ir korespondencija (su sąlyga, kad jie yra išlikę) traktuotini kaip vienas šaltinis.

Šeimos būties strategija neatsiejama nuo religijos / tikėjimo reikšmės bajorų kultūrinėje terpėje⁶¹. Privatūs laišakai rodo, kad katalikybė persmelkė bajorų kasdienybę, juose rečiau pasitaiko tikėjimo refleksijų, bet dažnai kalbama apie krikščioniškų priedermių laikymąsi. Laiškuose aptinkama religinių praktikų aprašymų, dalijimosi šventųjų atvaizdais, pašventintais mažmožiais, šaukiamasi Dievo malonės, pasiduodama rezignacijai. Galima įžvelgti skirtingą vyrų ir moterų santykių su tikėjimu ne tik emocijų lygmenyje, tačiau tai neiškraipo jo esmės.

M. J. Römeris santykiuje su religija atsiskleidžia kaip brandus tikintysis, atsakingas už šeimos ir visuomenės religinių nuostatų palaikymą. Besirengiančiai priimti santuokos sakramentą dukrai Anai ir jos išrinktajam Ksaverui Podbereskiui (Ksawery Podbereski, 1806–1899) jis patarė gerai įsiskaityti į Senojo Testamento Tobijo knygą, Naujajame Testamente susirasti apaštalo Paulius pirmojo laiško korintiečiams septintąją dalį bei apaštalo Petro pirmojo laiško trečiąją dalį ir įsiminti pamokymus apie santuoką⁶². Iškeliausiems į tremtį sūnums jis pranešė tikinčiųjų bendruomenei svarbią žinią apie neseniai paskirto Vilniaus vyskupo Andriaus Klungevičiaus (Andrzej Kłagiewicz) raginimą nuo antro sekmadienio po Velykų iki Šv. Jurgio visose diecezijos bažnyčiose kasdieną aukoti mišias ir melsti apsaugoti nuo gaivališkų nelaimių, grėsmingai prognozuojamų dėl per ilgai trunkančios žiemos. Jis paminėjo giesmes, psalmę ir dvasininko maldą *ne despiciuis Domine populum Tuum ad te domantem in calamitatem*, kuriuos ganytojas rekomendavo mišioms⁶³. Šio šeimos nario išskirtinis dėmesys religijai ir religinėms praktikoms atsispindi daugybėje laiškų, rašytų vaikams.

Ir kiti šeimos vyrai daug dėmesio skyrė religinėms praktikoms. S. Römeris, aprašydamas savo kelionę iš tremties arčiau namų, minėjo visus apsilankymus pamaldose, tarp jų – sustojimą Orsoje ir mišias tenykštėse dominikonų bei pranciškonų bažnyčiose, kurių apgailėtinas vaizdas privertė jį apsiverkti⁶⁴.

⁶¹ Į religijos vietą ir religines praktikas kasdiniame bajorių gyvenime atkreipė dėmesį M. Mazan-Jakubowska, savo tyrimuose plačiai naudojanti P. Končienės dienoraštį, žr. M. Mazan-Jakubowska, „Kobiety i katolicka kultura religijna w srodowisku polskich ziemian i drobnej szlachty na ziemiach zabranych w XIX wieku“, *Studia Bialorutenistyczne*, 2014, t. 8, p. 47–57.

⁶² M. J. Römerio 1828 m. balandžio 11 (23) d. įrašas dienoraštyje, Rps BN, IV. 8688, t. 1, l. 57–58.

⁶³ M. J. Römerio 1839 m. balandžio 14 d. laiškas sūnums Edvardui ir Severinui, Vilnius, ten pat, II. 8726, t. 1, l. 111.

⁶⁴ S. Römerio 1842 m. rugsėjo 10 d. laiškas Z. Römerienei, Mintauja, ten pat, II. 8732, t. 1, l. 19v.

Moterų tikėjimo raiška laiškuose buvo susijusi su vidiniais išgyvenimais, perteikiamais artimiesiems. 1839 m. birželio pradžioje palikdama Lokinės dvarą P. Končienė pradėjo ilgą kelionę pas vyrą į tremtį dalyvavimu pamaldose Siesikų bažnyčioje, malda į Nukryžiuotąjį, kabantį vyro kabinete, o į laiško vyrui voką įdėjo Švč. Mergelės Ramintojos bažnyčioje Vilniuje per Devintines pašventintus vainikėlius, kuriuos pati nupynė iš Lietuvos laukų augalų⁶⁵. Itin iškalbingas yra Sofijos laiškas Paulinai, rašytas tuoj pat po Ciko mirties:

Savo narsia širdimi pasidalinki mano skausmą, krikščioniškai ir nuolankiai priimki Dievo ir mūsų Sutvėrėjo valią, susitaikyki su jo šventuoju nuosprendžiu [...], religijos ir ištvermės jėga guoski Tavo nuliūdusią seserį. Dievas amžiams pasiėmė mano brangiausią pirmagimį, mano Ciką, mano paguodą ir viltį, mano ir tėvo, brangiausio mano vyro, širdžiai sudavė baisų smūgį, skausmingai apraudame šią neatitaisomą netektį, tačiau paguodos, atramos, pagalbos, globos ir prieglobsčio ieškome religijoje. [...] Jei aš, motina, mokėjau pakelti šį smūgį, tai turiu teisę iš tavęs reikalauti visiškos rezignacijos [...].⁶⁶

Artimųjų laiškuose atsispindi bajorams svarbus dvarų priežiūros ir ūkininkavimo aspektas. Nors šiems klausimams aptarti buvo skirtas kitas korespondencijos srautas – dvarų savininkų ir valdytojų susirašinėjimas, Römerių laiškuose atsirasdavo savotiškos ataskaitos apie tvarkymąsi dvaruose, kai ūkininkavimo rūpesčiai būdavo pavedami sūnums. Visiems M. J. Römerio sūnums anksti teko prižiūrėti tėvo dvarus, kai jis kalėjo ar dėl kitų priežasčių negalėjo asmeniškai tvarkyti reikalų. Edvardas Jonas, dvidešimt trejų metų amžiaus jaunuolis, buvo priverstas prisiimti dvarų nuomos, ūkio priežiūros, finansinių sprendimų našta, tiesa, pasitardamas su motina ir patyrusiais dvarininkais. Gavęs raštiškus tėvo įgaliojimus, laiškuose atsiskaitė už nuveiktus darbus. Jautė didelę atsakomybę ir įtikinėjo tėvą: „Niekada nepiktnaudžiausiu man suteikta, kad ir aukščiausia, valdžia, ji niekada nepakeis mano mąstymo ir neišves iš doros kelio.“⁶⁷ O po poros metų rašyti laišakai rodo išaugusią jo veiklos apimtį ir dalykišką požiūrį į darbų organizavimą. Bagdoniškį ir Kriaunas jis sutiko išnuomoti tik rekomenduotiems nuomininkams, akylai sekė Daugirdiškių

⁶⁵ P. Končienės 1839 m. gegužės 31 d. laiškas M. Končai, Vilnius, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 373, l. 58–60v.

⁶⁶ S. Römerienės 1844 m. sausio 13 d. laiškas P. Končienei, Vologda, ten pat, b. 376, l. 63.

⁶⁷ E. J. Römerio 1829 m. kovo 16 d. laiškas M. J. Römeriui, Dembina, Rps BN, II. 8697, t. 1, l. 54.

miško kirtimą, reikalavo reguliarių ataskaitų. 1831 m. tvarkingai organizavo miltų tiekimą kariuomenės poreikiams (džiūvėsiams gaminti), nors valdžia neparengė vietos jų sandėliavimui. Be to, jis išsamiai surašė, kaip buvo papildytas Antanašės dvaro atsarginių grūdų sandėlis ir apskaičiavo metines dvarų ūkio pajamas⁶⁸.

Römerių laiškuose panašaus pobūdžio pranešimų yra tiek daug, kad vien tik jais remiantis būtų galima aprašyti baudžiavinių dvarų ekonominį modelį, kuris modernėjo po baudžiatvarkymo, tačiau neatsisakė ir buvusių patirčių. S. Römerio sūnaus Kazimiero Liucijaus (1848–1921), nuo 1879 m. ūkininkavusio Janapolio dvare, laiškuose namiškiams susipina poreikis modernizuoti pobaudžiavinį dvarą, pasikeitę santykiai su valstiečiais ir kasdieniai ūkiniai ir finansiniai rūpesčiai, tradicinė dvaro funkcija aprūpinti kaimiškais produktais mieste reziduojančią šeimą. Pabrėžtinas šio laikotarpio dvarininkams būdingas domėjimasis žemės ūkio organizavimo naujovėmis ir jų diegimas:

Mane aplankė giminaitis Manteufelis, kalbėjomės apie žemės ūkio padargus ir mašinas. Sužinojau, kad ponas Jonas Manteufelis yra specialistas, jis net išrado plūgą durpynų kupstams nupjauti ir gamina juos Rygoje po 16 rublių [...]. Ne kartą įsitikinau, kad ponas Manteufelis yra žinovas ir patvirtina informaciją, kurios pasisėmiau iš žemės ūkiui skirtų darbų apie kai kurių mašinų ir padargų praktiškumą, geresnėje ateityje jų tikriausiai atsiras ir Janapolyje. Jis pats šiais metais Drycanų dvare pastatė garo malūną, kuris jam turėtų kainuoti 10 tūkstančių ir iš kurio jis dabar turi pelno.⁶⁹

Ne mažiau informatyvus pasakojimas apie dvaro smulkųjį ūkį, kuriuo rūpinosi ekonomo žmona, tiekusi pieno ir mėsos produktus ne tik dvaro savininkams, bet ir aplinkiniams dvarams bei Režicos valdininkams. K. Römeris didžiavosi sutvarkytu paukštynu, kurio „ir mamytė nesupeiktų“, nes jame įrengė krosnį ir ventiliaciją, išklajo grindis ir išstinkavo sienas⁷⁰. Panašios informacijos pasitaiko veik visuose jo laiškuose, rašytuose daugiau kaip dešimtmetį, o tai dar kartą patvirtina teiginį apie privačios korespondencijos vertę aiškinantis bajorų dvarų socialinės ekonominės veiklos aspektus.

⁶⁸ E. J. Römerio 1831 m. vasario 12, 19 ir 26 d. laiškai M. J. Römeriui, Vilnius, ten pat, l. 131, 133, 134.

⁶⁹ K. Römerio 1876 m. gegužės 20 (birželio 1 d.) laiškas S. ir A. Römeriams, Janapolis, LMAVB RS, f. 138-1930/1, l. 2.

⁷⁰ K. Römerio 1876 m. kovo 3 (15) ir 12 (24) laiškai S. ir A. Römeriams, Janapolis, ten pat, l. 12v, 17v.

Aptariamuose laiškuose kasdienis pasakojimas neretai pereina į kultūrinę dimensiją. Kitos rūšies korespondencijoje (galbūt išskyrus kultūros žmonių susirašinėjimą) tokie analogai turėtų būti menkai išplėtoti. Šią prielaidą reikėtų patikrinti platesniu tyrimu. Per korespondenciją įtinklintiems adresatams ir adresantams būdingas neįpareigojantis pasakojimas, apimantis judėjimo / keliavimo įspūdžius, kultūros vartojimą ir asmeninį sąlytį su kūryba. Atskirą įspūdžių grupę sudaro pramogų aprašymas.

Bajorų kultūroje kelionių aprašymas žinomas kaip savarankiškas žanras, pasklidęs per kelionių dienoraščius. Jie tapdavo savotiška istorinės, geografinės, gamtinės edukacijos išraiška. Ugdytas įgūdis aprašyti aplinkinį pasaulį peraugo į kultūrinį sąmoningumą, atspindėtą ir epistoliniame žanre.

Savo tolimesnes ir artimesnes keliones laiškuose šeimai aprašė M. J. Römeris⁷¹. Jis valdė plunksną ir turėjo vaizduotę, jo pomėgį gilintis į kelionių detales, kurti vientisą pasakojimą apie įveiktus atstumus, kraštovaizdį, gamtą ir architektūrą, vietos įžomybes, sutiktus žmones būtų galima priskirti prie individualių savybių. Kelionių aprašymų yra jo vaikų laiškuose, nesunku nuspėti, kad jiems buvo sektinas pavyzdys. Vis dėlto vertinant privačioje korespondencijoje pasitaikančius kelionių aprašymus reikėtų atsižvelgti į tai, kad jų dažnumas, intensyvumas ir išsamumas priklausė nuo korespondavimo laikotarpio, keliavimo tikslo ir adresanto individualių nuostatų.

M. Konča 1839 m. keliavo į tremtį drauge su E. ir S. Römeriais. Jų neatskyrė, nes buvo giminės, o šitaip susitaupė keliavimo išlaidos, kurias mokėjo patys tremtiniai, keliavę nuosavu transportu. Sustojimuose parašė žmonai aštuonis laiškus, išliko šeši. Pagal juos galima atsekti nuteistųjų Simono Konarskio byloje maršrutą į tremties vietą: Vilnius, Narbutovščizna, Padalanka, Minskas, Dubrouna, Smolenskas, Maskva, Jaroslavlis, Vologda. Priverstinis judėjimas į svetimą kraštą nebuvo palanki aplinkybė plėsti akiratį. Laiškuose daug nerimavimo dėl paliktos šeimos, o keliavimo patirtis nusakyta lakoniškais vaizdiniais apie išklįbintas roges, bet gerai įrengtą „būdą“, kurioje galėjo apšilti, pakankamą apsirūpinimą maistu ir šilta apranga, susitikimus stotyse su kitais likimo broliais. M. Končai labiau rūpėjo pamokyti žmoną, turėjusią vėliau prie jo prisidėti, kaip geriau pasirengti kelionei, kad ji būtų saugi ir patogė, Rusijos keliuose reikėjo saugotis vagių ir nesamdyti vietinių „zvožčikų“, nes net blaivus vežikas turėjo įprotį lėkti dideliu greičiu ir nekreipti dėmesio į kliūtis⁷². Be abejonės, stebėjo lėtai pro akis slenkantį kraštovaizdį, bet nebuvo

⁷¹ T. Bairašauskaitė, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853)*, p. 329–354.

⁷² M. Končos 1839 m. balandžio 2–4, 8, 11 d. ir gegužės 1 d. laišakai P. Končienei, Narbutovščizna, Minskas, Dubrouna, Smolenskas, Jaroslavlis, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 371, l. 41–50.

nusiteikęs jį aprašyti, nors tikriausiai tai būtų daręs kitomis aplinkybėmis. Peizažo impresiją perteikė vos pora sakinių:

Gana tingiai ir jau du kartus sulopę roges velkamės vis labiau gendančiu žiemos keliu, liko dar 10 varstų iki Smolensko, žodžiu, važiuojame, anot paprasto, bet taiklaus posakio, esame išplėšiami iš krašto kaip iš saujos. Krašto, kurį pravažiuojame, apylinkės skiriasi nuo mūsiškių, o jeigu kartais ir primena gimtąsias, skausmingai primena, kad ne savo noru traukiame toliau [...]. Kai [pati] važiuosi, jeigu bus geras oras ir panorėsi laikui praleisti žvilgterėti į tave supančią vietovę, nuo Perejaslavlio miestelio pamatysi laukus ir javus, tirštai gyvenamą ir turtingą kraštą ir vaizdingą [vietovės] išsidėstymą.⁷³

Keliaujantis iš tremties vietų S. Römeris į kelionę žvelgė jau kitomis akimis. Jis periodiškai siuntė laiškus brolienei Sofijai su išsamiu maršruto „namų link“ aprašymu. 1842 m. liepos pabaigoje jis išvyko iš Didžiojo Ustiugo, kelias savaites įstrigo Vologdoje, kol rugsėjo pradžioje gavo leidimą vykti į paskirtą apgyvendinimo vietą – Mintaują. S. Römerio laišakai labiau primena literatūrinės pratybas, nei, pavyzdžiui, laiškus dienoraščius, pamėgtus seserų Bialozoraičių, ar jo tėvui M. J. Römeriui būdingesnę pažintinę kelionių kroniką. Jo atveju laišškai labai individualizuoti ir nėra dėkingas šaltinis faktams išgaudyti. S. Römeris laikėsi chronologinio nuoseklumo, tačiau jo pasirinkta žaisminga bendravimo su adresate forma reikalavo šmaikštumo, savęs pateikimo ir mėgavimosi aprašymu. Jam būdingą „kelioninį“ stilių rodo kad ir šis fragmentas apie tarpinį sustojimą Smolenske:

Kai, vilkėdamas kelioninę aprangą, apie 8 valandą išgėriau arbatą ir atsiskaičiau su užvažiuojamųjų namų šeimininku, elegantiška brikele atvyko gydytojas Stravinskis ir įkalbėjo apžiūrėti soboro vidų. Turėjome nemažai laiko pasigėrėti labai gražiais vaizdais. Po mūsų kojomis driekėsi miestas, perkirstas keliomis nuožulniomis kalvomis, padengtas gana tiršto rūko. Mašinaliai stebėjau šį netikėtą vaizdą, nes netrukus reikėjo atsisveikinti su gydytoju, o turėjome apie ką pasikalbėti, būtent neišsenkama tema – apie likimo ir moterų nepastovumą. Stravinskis pasakojo apie savo nepaprastą meilę panelei Malvinai Stravinskaitei, o jos švelnūs laišškai liudijo abipusius jausmus. Jis dirbo, taupė, tikėjosi kada nors viskuo dalintis su brangiausia Malvina, bet įsikišo likimas – ir štai, panelė Malvina išteka už pono Kaminskio,

⁷³ Ten pat, l. 45v, 49v.

kuris prieš aštuonerius metus apsipylęs prakaitu tuko iš meilės panelei Juzefinai Wagner. Juokingas dalykas, visam pasauliui žinomas kaip sena komedija, bet aš jos nepatiriau, brangioji Zosia, ir kas gi iš to. [...] Tuščios mintys, laimė, atsidarė soboras ir užėmė mano dėmesį. Pastatas milžiniškas, vien tik jo dydis gali įtikinti, kad jis iškilo Zigmanto III laikais. Jo vidus grynai rytietiško stiliaus [...]. Iš ten Stravinskis nuvežė mane prie Bernardinų bažnyčios ir mes išsiskyrėme, jis leidosi pas ligonius, o aš pasukau į mišias.⁷⁴

Kyla pagunda skirti moterų ir vyrų žvilgsnį į judėjimo patirtį. Moterys keliavo rečiau, paprastai jų maršrutą sudarė kelios atkarpos tarp miesto ir kaimo, šeimos, giminių ar kaimynų dvarų, kelionė į parapijos bažnyčią. Tas pats kelias ir tas pats kraštovaizdis retai buvo įkvėpimo šaltinis net romantizmo paveiktoms jautrioms natūroms, labiau verti dėmesio buvo kelionės įspūdžiai, pajvairinantys rutiną. Įprastiniais maršrutais keliaujanti A. Podbereskienė skųsdavosi prastais keliais ar kelionės nepatogumais. Tačiau kai 1844 m. vasarą šeima nutarė iš Musninkų dvaro pasiekti Barevičius, laiške brolienei ji pasidalijo patirtais nuotykiams. Jos pasakojime atsirado lietingą dieną privažiutos vietos, klaidžiojimas už Žiežmarių nepažįstamais keliais, bemiegė naktis pakelės smuklėje, svetimi garsai, nesvetinga šeimnininkė, pagailėjusi maisto ne tik tarnams, bet ir ponams⁷⁵. Tačiau jos pasakojimui trūko įsižiūrėjimo į nematytą kraštovaizdį ar asociacijos su kitų kelionių patirtimi.

Kitokią moterų pajautą nusako E. Römerytės-Römerienės įspūdžiai iš kelionės į Varšuvą 1879 m. spalį. Jos laiškuose motinai aprašomas įprastas pasaulis ir rutiniški veiksmai, tik pasikeitė vieta, personažai ir emocijos. Ji buvo ką tik ištekėjusi už Vladikiškių dvaro savininko Boleslovo Römerio (Bolesław Römer, 1841–1920). Jaunavedžių apsilankymas Varšuvoje – tai gyvenimas Saksų viešbutyje, pietūs restoranuose, vizitai pas artimus gimines ar šeimos bičiulius, po 1863–1864 m. sukilimo įsikūrusius Lenkijos karalystės sostinėje, kasdienis teatrų ir muziejų lankymas, apsipirkimas parduotuvėse ir pamaldos artimiausioje karmelitų bažnyčioje. E. Römerytei būdinga suminėti kasdienes įvykius, jų nekomentuoti, bet laiškuose rodyti begalinį prieraišumą motinai – lyg vengtų ją įskaudinti skirdama per daug dėmesio laimingai santuokinio gyvenimo pradžiai⁷⁶.

⁷⁴ S. Römerio 1842 m. rugsėjo 10 d. laiškas S. Römerienei, Mintauja, Rps BN, II. 8732, t. 1, l. 19.

⁷⁵ A. Podbereskienės 1844 m. birželio 4 d. laiškas S. Römerienei, Kurkliškės, ten pat, II. 8742, l. 53–54v.

⁷⁶ E. Römerytės-Römerienės 1879 m. spalio 13, 16, 18–21 d. laiškai S. Römerienei, Varšuva, ten pat, II. 8745, t. 1, k. 1–14.

Ir po kelerių metų motinai rašytų laiškų naratyvo konstravimo pobūdis mažai tepasikeitė. 1883 m. Elžbieta su vyru ir trečius metus pradėjusiu sūneliu Steponu išsiruošė į Druskininkus, pažadėjusi motinai išsamiai aprašyti kelionę. Tiek anks-tesniame, tiek šiame pasakojime pastebimai trūko impresijų, sukeltų „į tolį išmeigto žvilgsnio“. To priežastis galėjo būti XIX a. žmogaus perėjimas prie modernių susi-siekimo priemonių, įgavęs pagreitį vaizdas pro traukinio vagono langą. Keliautojo įspūdžiai koncentravosi ties persėdimais stotyse, pasivaikščiojimais perone per ilgesnį sustojimą ir keliavimo patogumais. Persėdimas iš brikos į traukinį keitė matymo perspektyvą. Anos kelionės aprašymą adresantė sudėjo į vieną laišką, į pasakojimą įterpdama epizodus, turėjusius pradžiuginti adresatę mielomis detalėmis (susitiki-mas su giminėmis, senais pažįstamais, jų gyvenimo naujienos, vaikaičio reakcija į kelionę), bet iš jo eliminavo pažintinį elementą, kuris korespondentėms tuo tarpu nebuvo aktualus⁷⁷.

Privačiam laiškui kaip informacijos šaltiniui apie XIX a. bajorų šeimą keltinas vienas svarbesnių klausimų – ar ir kokia apimtimi susirašinėjantys skyrė dėmesio kul-tūrinėms praktikoms. Aukščiausio visuomenės sluoksnio manymu, kultūra pirmiausia priklausė bajorams, jie buvo pagrindiniai jos kūrėjai ir vartotojai. Kultūrinės praktikos ir kultūrinis mąstymas buvo įtraukti į bajorų vaikų edukacijos programą. Taigi yra pagrindo egodokumentuose ieškoti šių praktikų pėdsakų. Aptariama korespondencija rodo, kad joje minimi skaitymas, muzikavimas, piešimas, teatro ar parodos lankymas pagal vertų paminėti įvykių lygmenį nenukrypsta nuo kasdienių rutininių veiksmų aprašymo. Tokių paminėjimų, kartais lydimų platesnių pasvarstymų apie literatūrą, meną ir kūrybą, yra M. J. Römerio laiškuose šeimos nariams⁷⁸. Lakoniškų pranešimų apie kūrybinius išgyvenimus, aktyvų santykį su kultūros reiškiniiais netrūksta jo vaikų ir vaikaičių laiškuose. Juose galima rasti ne tik apsikeitimų nuomonėmis apie skaitytą knygą, matytą spektaklį ar regėtą paveikslą. E. J. Römeris, išsakęs broliui Severinui neigiamą požiūrį į goticizmą mene ir architektūroje, laiškuose galėjo tęsti diskusiją abiem rūpimu klausimu⁷⁹. Šeimos laiškuose aptinkama daugybė impresijų, susijusių su kultūros vartojimu ir kūryba, o tai leidžia tirti XIX a. žmogaus individualius ar grupinius skonius ir preferencijas.

⁷⁷ E. Römerytės-Römerienės 1883 m. rugpjūčio 29 d. laiškas S. Römerienei, Druskininkai, ten pat, II. 8745, t. 2, l. 46–51v.

⁷⁸ P.vz.: T. Bairašauskaitė, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853)*, p. 303–306.

⁷⁹ E. Römerio 1831 m. balandžio 22 d. laiškas M. J. Römeriui, Vilnius (priešas skirtas S. Röme-riui), Rps BN, II. 8697, t. 1, k. 148.

Išvados

Tyrėjui, pasirinkusiam naudoti privatų laišką kaip istorijos šaltinį, tenka susidurti su jo suvaldymo iššūkiais. XIX a. žmogui, įvaldžiusiam epistolinį žanrą, korespondavimas virto išskirtine saviraiškos priemone neprarasdamas komunikavimo funkcijos. Žmogus galėjo jaustis laisvas ir nevaržomas privačioje erdvėje, kuri suteikė daugiau galimybių reflektuoti ir aprašyti kasdienės egzistencijos prasmes. O korespondentinį komunikavimą viešojoje erdvėje varžė ne tik oficialaus bendravimo taisyklės, bet ir konvencinis aptariamų temų pobūdis.

Išlikusioje ir itin gausioje privačioje korespondencijoje ryškėja adresantų ir adresatų grupė, kūrusi skirtingas laiškų naratyvo strategijas. Šeimos ir artimųjų laiškų turinys objektyviai turėjo skirtis nuo bičiulių ir pažįstamų laiškų turinio taip, kaip skiriasi šeimos narių ar bičiulių santykiai. Todėl privačioje korespondencijoje išskirtina šeimtinė korespondencija, kuriai priklauso vienos ar kelių šeimų, sudarančių glaustai bendrąsias artimų žmonių tinklą. Jų susirašinėjimas straipsnyje vadinamas įtinklinta korespondencija.

Vienas įspūdingiausių išlikusių įtinklintos korespondencijos korpusų – Bialozorų, Končų ir Römerių laiškai, rašyti mažiausiai per tris kartas. Straipsnyje minimi toli gražu ne visų šių šeimos narių išlikę laiškai. Jiems suminėti reiktų atskiro katalogo. Tačiau analizuojamos korespondencijos pakanka išvelgti šeimos epistolinio palikimo bendrus bruožus ir galimybes panaudoti jį kaip istorijos šaltinį. Nepaisant visuomenės modernėjimo ir kitosios jaunesniųjų kartų elgsenos, stambiųjų bajorų, kuriems priklausė Bialozorų, Končų ir Römerių giminės, korespondencijoje pastebimas tam tikras konservatyvumas, pasireiškiantis šeimos pasaulio aprašyme. Vyresniosios ir jaunesniosios kartos laiškus labiau skyrė jų apimtis nei turinys, tačiau tai nereiškia, kad šeimos korespondencija neleidžia stebėti visuomenės modernėjimo poveikio jaunesnėms kartoms.

Šeimos korespondencija, be jokios abejonės, tinka siekiant rekonstruoti šeimos istoriją, jos atskirų narių biografijas, tirti kasdienį gyvenimą, naudoti ją mikroistorijos tyrimams, nepamirštant, kad laiškai atspindi gyvenimo fragmentus, yra trūkinėjantis kasdienio gyvenimo audinys. Todėl šalia laiškų naudotini kiti šaltiniai. Tačiau tai ne vienintelis galimas privačių laiškų panaudojimo diapazonas. Laiškuose išsiskiriantys siužetai, būdingi tai pačiai korespondentų grupei, atsirado iš bajorų socialinių ir kultūrinių praktikų, pasaulėžiūros, pasaulėjautos ir vertybių sistemos. Tad privatūs laiškai tinka tirti socialinės grupės kultūros modelį, suformuotą per savęs, kitų asmenų ir pasaulio suvokimą.

PRIVATE CORRESPONDENCE AS A SOURCE
ON THE HISTORY OF A NOBLE FAMILY:
THE CASE OF THE BIAŁŁOZOR, KONCZA AND
RÖMER FAMILIES (1820s–1880s)

Tamara Bairašauskaitė

Summary

Several memory institutions (Manuscripts Department of the National Library of Poland in Warsaw, Lithuanian State Historical Archives and the Department of Rare Prints and Manuscripts of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences) have in their collections an impressive quantity of correspondence of the Białłozor, Koncza and Römer families. A majority consists of letters written over several decades by members of these families in married relationships, as well as their children and grandchildren. As the addressees and addressers were part of the landed nobility, their close relationships and personal destinies correlate closely with political, social and cultural processes, thus this correspondence is viewed as a multipurpose history source.

The correspondence under discussion is different to that between friends or acquaintances. Letters within the immediate family circle were usually of extensive length, their content often repeating the content appearing in the addressers' journal entries, which suggests a particular private writing genre, such as a "letter journal". A close-knit group of people would write about the same people, events, circumstances and experiences, thereby creating a uniform narrative and contributing to a written family history. Regardless of the modernisation of society and the changing behaviour of younger generations, a conservative view of the world is evident in the correspondence of three generations of the Białłozor, Koncza and Römer landed nobility families. Differences between letters written by the older and younger generations were mainly related to their scope rather than their content, however, this does not mean that family correspondence is not suitable for observing the impact of society's modernisation on the younger generation.

Narratives or subjects typical of the same group of correspondents sharing the same sense and view of the world and value system stood out in these letters. Much was written about fundamental family life practices: marriage, birth and death, reflections of feelings and emotions, revelations of their attitudes towards religion and their experience of the world whilst away on journeys. The letters contain a great deal of information about the management of estates, and this alone makes it possible to reconstruct the economic model of *corvée* labour estates, which underwent modernisation after the abolition of serfdom yet

did not completely abandon former practices. The family letters contain numerous impressions relating to the consumption of culture and creative pursuits themselves, allowing us to research the 19th-century person's individual and group tastes and preferences.

The correspondence under discussion is suitable for reconstructing family histories, the biographies of family members, to analyse daily life and use it for micro-history research, not forgetting that the letters offer a reflection of fragments of life, or extracts of the fabric of day to day life. Therefore, other sources should be used in conjunction with the letters. This is not the only spectrum in which private letters may be utilised however. The private correspondence of the Białożor, Koncza and Römer families is just as suitable for researching the cultural model of a given social group, formed through the perceptions of oneself, others and the world.